

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

МӨРДӨН ТОГТООХ ЧИГ ҮҮРГИЙН АГУУЛГА, МӨН ЧАНАР CONTENT AND NATURE OF INVESTIGATIVE FUNCTIONS

Н.Сайнбаяр

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн
тэнхимийн ахлах багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааны салшгүй нэгэн шинж нь чиг үүргийн оновчтой хуваарилалтын асуудал яах аргагүй мөн. Чиг үүргийн оновчтой хуваарилалт нь хүний эрхийг баталгаатай хангах чухал арга хэрэгсэл болдог. Шүүх эрх мэдэл нь мөрдөн тогтоох, яллах (өмгөөлөх), хянан шийдвэрлэх зэрэг үндсэн чиг үүргийн тусламжтайгаар хэрэгждэг болох нь олон улсын болоод үндэсний эрх зүйн тогтолцоонд хийсэн судалгааны үр дүнд бий болсон. Гүйцэтгэж буй чиг үүргийн мөн чанарыг танин мэдэж, түүнийг оновчтой тодорхойлсноор хүний эрхийг хангах механизмыг бүрдүүлж чадна.

Энэхүү өгүүллээр мөрдөгчийн хэргийн бодит байдлыг тогтоох үндсэн үүргийн хүрээнд гүйцэтгэдэг мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарыг эрх зүйн философийн үүднээс тайлбарлаж, тодорхойлохыг зорилгоо.

Abstract: One of the integral features of crime fighting activities is the problem of optimal distribution of functions. The rational distribution of functions is an important means of guaranteeing human rights. The fact that the judicial power is implemented with the help of basic functions such as investigation, prosecution (defense), and review was established as a result of research in the international and national legal systems. By recognizing the nature of the function being performed and defining it rationally, a mechanism for ensuring human rights can be formed.

This report aims to explain and define the nature of the investigative function performed by the detective within the framework of the main task of establishing the facts of the case from the point of view of legal philosophy.

Түлхүүр үгс: Мөрдөх, мөрдөх ажиллагаа, чиг үүрэг, шүүх эрх мэдэл, мөрдөн тогтоох, мөрдөн тогтоох чиг үүрэг.

Keywords: Investigate, investigation, function, jurisdiction, investigative functions.

Хүн төрөлхтөн бий болсон цагаас эхлэн аюулгүй орчинд амьдрах зорилгоор тодорхой хэсэг бүлгээр даган баримтлах хэм хэмжээг бий болгож мөрдөх болжээ. Дан ганц бүгд хүлээн зөвшөөрч мөрдөөд хангалтгүй байв. Нийгмийн дагаж мөрдөж буй аливаа зарлиг, хуулийг зөрчих явдлаас сэргийлэх, зөрчсөн хүнд шийтгэл оногдуулах харилцаа улам боловсронгуй болсоор одоогийн эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааныг бий болгожээ. Үүний зэрэгцээ зөрчигч хүнийг илрүүлэх, үйлдлийг нь шалгаж тогтоох, гэм буруугийн асуудлыг оновчтой тодорхойлох агуулга бүхий үйл ажиллагааг системчилсэн эрүүгийн процессын эрх зүй мөн даган хөгжжээ.

Криминологич Ч.Бекариа: “гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд оногдуулах ял нь ил тод, хойшлуулшгүй, гарцаагүй, тухайн нөхцөлд хамгийн боломжтой хэмжээгээр бага буюу үйлдсэн гэмт хэрэгт нь тохирсон байх ёстой”⁶⁴ гэж үзэж байсан нь одоогийн хууль тогтоомжид тусгалаа олсон байдаг. Энэхүү ялын тухай онолын хэрэгжилтийг хангахад мөрдөгчийн гүйцэтгэх үүрэг чухал байр суурь эзэлнэ. Өөрөөр хэлбэл, ялыг

⁶⁴ Бекариа, Ч. Гэмт хэрэг ба ялын тухай. Орч. Эрдэнэбат, Г. -УБ., 2021. 119 дэх тал.

хойшлуулшгүй, гарцаагүй байх зарчмыг хангах эсэх нь мөрдөгчийн чиг үүргээ хэрхэн хэрэгжүүлэхээс шууд хамаарна гэсэн үг.

Гэмт хэрэг гэж томъёолсон үзэгдэл байгаа тохиолдолд түүнийг илрүүлж нийгэмд шударга ёсыг тогтоох эрмэлзэл ямагт оршоор байх нь ойлгомжтой. Тэгвэл гэмт хэрэг өдүүлсэн хүнийг олж илрүүлэх үйл ажиллагааны мөн чанарыг тодорхойлохын тулд урьдаар эрх зүйн тогтолцооны онцлог шинжийг харгалзаж үзэх нь зайлшгүй. Газар нутаг, амьдралын хэв маяг, нийгмийн ахуйн онцлогоос хамаарч эрх зүйн хэм хэмжээний шинж чанар бий болно. Тодруулбал, аливаа улсын хувьд эрх зүй бүтэх үйл явц, шүүх эрх мэдлийн эзлэх байр суурь, эрх зүйн эх сурвалж хэрэглэх, харилцаа хамаарал зэргээс шалтгаалж эрх зүйн тогтолцоо тодорхойлогдоно.

Эрх зүйн тогтолцоо (бүл)-ний талаар Германы эрдэмтэн Готфрид Лейбниц “Nova Methodus Discendae Docendaeque Iurisprudentiae”⁶⁵ (1667) бүтээлдээ анх удаа: “Улс орнуудын нийгмийн харилцааг зохицуулж буй эрх зүйг ижил төстэй байдлаар нь нэгтгэн авч үзэж болох юм” гэсэн санааг дэвшүүлснээр хууль зүйн шинжлэх ухааны судлагдахуун болжээ. Харин хожим Францын эрдэмтэн Рене Давид, Лейбницийн эрх зүйн тогтолцооны талаарх санааг өргөжүүлэн өнөө үед түгээмэл хэрэглэгдэх болсон ангиллыг бий болгожээ⁶⁶.

Эрх зүйн бүлийн онцлогоос үл хамаарч дэлхий нийтэд хүлээн зөвшөөрөгдсөн эрүүгийн процессын суурь зарчмууд хэдийн бий болжээ. Эдгээрт:

1. Шүүхээр нотлогдоогүй үед ямар ч нөхцөлд гэм буруугүйд тооцох (Produce innocence);
2. Нотолгооны цогц шинжийг хангах, тэнцвэртэй бөгөөд харилцан шалгах зарчим (Cross-examination);
3. Хэргийг зөвхөн шүүх шийдвэрлэх (Ratione temporis);
4. Мөрдөн тогтоох ба яллах чиг үүргийг ялган зааглах зарчим;
5. Эрүүдэн шүүхээс ангид байх эрхийг хангах;
6. Шүүх хэргийг хараат бусаар, бие даан шийдвэрлэх зарчим;
7. Баривчлах, цагдан хорих арга хэмжээг шүүхийн хэлэлцүүлгийн үндсэн дээр шүүгчийн тогтоолоор онцгой тохиолдолд хэрэглэх зарчим;
8. Гэмт хэргийн талаарх баримт сэлтийг шүүх хуралдаанаас өмнө урьдчилан үнэлэхгүй байх зарчим⁶⁷ г.м-ийг дурдаж болно.

Эдгээр зарчмууд нь НҮБ-ын гэрээ, конвенцод шууд тусгагдсан байхаас гадна ихэнх улс, орнуудын Үндсэн хуулиудаар хамгаалагдсан байдаг. Мөн эрүүгийн процессын хэрэгжилтийн явцад хүний халдашгүй эрхийг хамгаалах, ЭХХША-д олон улсын эрх зүйн нийтлэг хэм хэмжээг дагаж мөрдөх, түүнчлэн мөрдөгч, прокурор, өмгөөлөгч, шүүгчийн ёс зүй, сахилга, хариуцлагыг өндөржүүлэхэд чухал түлхэц үзүүлж байгаагаараа ач холбогдолтой.

Дэлхийн улсуудад аль эрх зүйн бүлд хамаарахаас үл шалтгаалж хэргийг мөрдөн тогтоож, шүүхээр шийдвэрлэж буй олон арга хэлбэрийг ижилсүүлж эрүүгийн процессын дараах загвар хэдийн бий болжээ. Үүнд:

- 1) Аккусаци систем (Accusatory process);
- 2) Инквизици систем (Inquisitorial process);
- 3) Хосолсон систем⁶⁸ (Mixed process).

Аккусацийн систем нь илүү нээлттэй уян хатан, чөлөөт мэтгэлцээний процесс болдог бол инквизицийн систем нь харьцангуй хаалттай хязгаарлалт бүхий мэтгэлцээний бус процесс юм. Энэ нь мэтгэлцэх тогтолцоо бөгөөд шүүгдэгчийг буруутгасны дараа түүний мэдэгдлийг эсрэг талын процессоор нотлох ёстой гэсэн үг юм. Онцлог нь тал бүр (яллах тал, өмгөөлөх тал) шүүгч эсвэл тангарагтны

⁶⁵ “Эрх зүйд суралцах, заах шинэ арга” (Латин)

⁶⁶ Rene David. Les grands systèmes de droit contemporains. Основные правовые системы современности. Перевод с французского языка д.ю.н. Туманов, В.А. - М.,1988. С.8.

⁶⁷ Yale Kamisar., Wayne R.Lafave, Nancy J.King. Modern criminal procedure. -W.,2005. P.118.

⁶⁸ “Эрх зүй” сэтгүүл. -Уб.,2014. №3.(39). 76 дахь тал., Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. - Уб.,2020.13 дахь тал.

бүрэлдэхүүнд хамгийн үнэмшилтэй аргументыг гаргаж ирдэг процесс юм. Тухайлбал, яллагдагч талаас өөрийн хэргийн талаар нотлох баримтуудыг гаргаж тавихад түүний үндэслэлийн сул талуудыг гаргаж тавих байдлаар шүүн таслах ажиллагаа явуулдаг. Энэ үед шүүхээс өмнө хэргийг мөрдөхгүй гэсэн үг огтоос биш бөгөөд шаардлагатай гэж үзвэл, эрх бүхий байгууллагаас мөрдөх ажиллагааг явуулж үр дүнг шүүхэд хүргүүлдэг.

Нотлох баримтыг хэн ч урьдаар үнэлдэггүй бөгөөд зөвхөн шүүгч эсвэл тангарагтны шүүх ирүүлсэн нотлох баримтад үндэслэн хэргийг шийдвэрлэнэ. Яллах систем нь өрсөлдөгчийн системтэй адил юм. Хэн хамгийн оновчтой логик, зүй тогтлыг тайлбарлаж чадна тэр тал ялалтыг авах боломжтой.

Аккусаци процесс нь олон улс оронд хэрэглэгдэж байгаа бөгөөд гэм буруугүй гэсэн таамаглал дээр үндэслэх бөгөөд хүнийг гэм буруутай нь нотлогдох хүртэл гэм буруугийд тооцдог, нотлох үүрэг нь яллах тал (прокурор) дээр ирдэг. Яллах үйл явц нь яллагдагчийг улсын яллагч, хохирогчоос албан ёсоор буруутгаж, яллах, улмаар яллагдагчийг шүүхэд өөрийгөө хамгаалах боломжийг олгоно. Шударга шүүхээр шийдвэрлүүлэхэд чиглэгдсэн хүний эрхийг хангахад энэ тогтолцоо олон чухал баталгааг хангаж өгдөг.

Инквизици нь "Inquisition adhere process"⁶⁹ буюу шүүхээр шийдэх хэргийг заавал урьдаар мөрдөж, тодорхой нөхцөл байдлыг тогтоох гэсэн чиг хандлага юм. Инквизици процесс нь нэг талаас хэргийг бүх талаас бүрэн бодиттойгоор тогтоох нөхцөлийг хангах зорилготой бөгөөд гэм бурууг зөвхөн шүүх тогтоох шаардлагад нийцүүлэн төрийн хуульд захирагдах зарчимтай салшгүй холбоотой⁷⁰.

Инквизицийн хэв загвар нь мөрдөн шалгах ажиллагааг ямар ч хэргийн хувьд заавал явуулах гэсэн уламжлалт хандлага өөрчлөгдөж, хүнд биш зарим хэргийн хувьд гэм буруугаа хүлээсэн, хохирлоо төлсөн тохиолдолд шүүхэд шилжүүлэхгүй буюу түргэвчилсэн, хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэх боломжийг шинээр хуульчлах болжээ⁷¹. Энэ процесс нь шүүхийн чөлөөт мэтгэлцээн, ял тохиролцох зэрэг процедурыг үгүйсгэдэг. Хэргийн хувь заяа мөрдөн байцаалтын үр дүнгээс ихээхэн хамаарах ба прокуророос шилжүүлсэн хавтаст хэргийн хэмжээнд шүүн таслан ажиллагаа явагддаг нь уг процессын гол онцлог юм⁷².

Инквизици хэв загварын онцлогийг дараах байдлаар тодорхойлж болох юм. Үүнд:

- Эрүүгийн процессын эх сурвалж нь хууль тогтоомжоор зохицуулагдсан бөгөөд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх журмын тухай ерөнхий ба зэрэгцсэн хуулиудаар тодорхойлогдсон байна. Зарим тохиолдолд эрүүгийн процессын хэсэгчилсэн хуулиуд, хуульчилсан актуудыг гаргасан байдаг. Тухайлбал, УДШ-ийн тогтоол, тайлбар, прокурорын аргачилсан заавар г.м;

- Эрүүгийн процесс нь мөрдөн байцаалтын буюу шүүхийн өмнөх үе, шүүн таслах ажиллагааны буюу шүүхийн шатны гэсэн хатуу зааглагдсан хоёр үе шаттай байдаг. Түүнчлэн шүүхийн өмнөх шат нь хойшлуулшгүй мөрдөн мөшгөх болон шалгах, яллах ажиллагааны гэсэн тус тусдаа процесс үеийг хамардаг бол шүүхийн шат нь урьдчилсан хэлэлцүүлгийн, шүүх хуралдааны болон шүүхийн тогтоол гаргах, гүйцэтгэх зэрэг ажиллагааны дэс дараалал бүхий үе шаттай;

- Шүүхийн өмнөх шатны процесст прокурор хяналт тавьдаг бөгөөд мөрдөн байцаалтын ажиллагааг мэргэжлийн үүднээс чиглүүлэн удирдаж, яллах чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ;

- Зарим тохиолдолд "Judical investigation" буюу шүүхийн мөрдөн байцаалтын ажиллагааг хэрэгжүүлэх субъект шүүгчийн статустай (Франц, Испани улсуудад мөрдөгч-шүүгчийн статустай байдаг);

⁶⁹ Мөрдөн байцаалт гарцаагүй байх.

⁷⁰ Criminal procedure. A worldwide study. Carolina. 2007. P.21.

⁷¹ Головки, Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. -СПб., 2008. С.23.

⁷² Баярсайхан, Д. Эх газрын эрх зүйн тогтолцооны эрүүгийн процессын мөн чанар, чиг хандлага // Эрүүгийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудлыг харьцуулан судлах нь сэдэвт илтгэлийн эмхтгэл. -Уб.,2019. 10 дахь тал.

- Шүүхийн өмнөх шатны процессын ажиллагаанд прокурор харьцангуй давуу эрхтэй байх ба өмгөөлөгчийн оролцоо зарим талаар хязгаарлагдмал шинжтэй байдаг;
- Мөрдөн байцаалт явуулах эрх бүхий субъектийн хэргийн харьяалал болон эрүүгийн хэргийг мөрдөн шалгах, хянан шийдвэрлэх хугацааг хуулийн нарийвчилсан тодорхой нөхцөл журмын дагуу зохицуулсан;
- Шүүх хуралдаан нь мөрдөн байцаалтын шатанд авагдсан мэдүүлгийн тэмдэглэлийг нотлох баримт болгон ашигладаг ба яллах зарчимд тулгуурласан мэтгэлцээний хязгаарлалт бүхий процессын хэлбэртэй;
- Мөрдөн байцаалтын үр дүнд цугларсан нотлох баримтыг нягтлан шалгасны үндсэн дээр прокурор яллах акт үйлдэн хэргийг шүүхэд шилжүүлэх бөгөөд энэхүү хавтаст хэргийн хэмжээнд шүүх хуралдаан явагдана;
- Нотлох ажиллагааны бүрэн цогц байдлын бодит шаардлагыг хангахын тулд бүх төрлийн хэрэгт мөрдөн байцаалтыг заавал явуулах бөгөөд аливаа эрүүгийн хэрэг зөвхөн шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэх ёстой⁷³ зэрэг нь манай улсын эрүүгийн процессын эрх зүйн тогтолцоонд хадгалагдан үлдсэн байна. Дээрх бүгдээс үзэхэд, шүүхийн өмнөх шатанд бэхжүүлж, баримтжуулсан нотлох баримтын үндсэн дээр хэргийн хувь заяа шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэгддэг агуулга харагдаж байна.

Хосолсон хэв маягийн процесс ажиллагаанд инквизиц, аккусагийн шинжүүд харилцан бий болж буй байдлыг ойлгоно. Энэ нь орчин үед шинээр бий болж эхэлсэн хандлага бөгөөд мэтгэлцээний болон мэтгэлцээний бүс хэлбэрийн аль алиныг хослуулсан зохистойгоор уялдуулан зохицуулахад чиглэгдсэн систем юм.

Монгол Улсын хууль тогтоомжийн шинжийг авч үзэхэд, хосолсон эрүүгийн процессын загвар бүхий тогтолцоонд хамаарахаар байна. Энэ талаар ч зарим судлаачид⁷⁴ санал нэгдсэн байдаг. Учир нь Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хуулиар бүхий л гэмт хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа гарцаагүй явагдаж, түүний үр дүнд бий болсон нотлох баримтыг үндэслэн прокурор, шүүх шийдвэр гаргана. Зарим төрлийн хэрэгт яллагдагч өөрт холбогдох хэргийг хялбаршуулан шийдвэрлүүлэх эрхтэй байдаг зэрэг нь аккусац болон инквизицийн аль алиных нь шинжийг агуулдаг.

Эрүүгийн процессын аккусац, инквизиц, хосолсон тогтолцооны аль нь ч бай шүүх эцсийн шийдвэр гаргадаг. Шүүхийн шийдвэрийг бүрэн бодитой, шударга ёсонд нийцэх эсэх нь гэмт хэрэг үйлдэгдсэн даруйд хийгдсэн шалгалтын ажиллагааны үр дүнгээс хамаарч байна. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг үйлдэгдсэн даруйд эрх бүхий байгууллагаас холбогдох гарцаагүй, нэн шаардлагатай урьдах мөрдөх ажиллагааг гүйцэтгэж, үр дүнг шүүх харгалзан үздэг ерөнхий агуулга илэрхийлэгдэнэ. Дэлхийн нийтэд хүлээн зөвшөөрөгдсөн эрүүгийн процессын аккусац, инквизиц, холимог тогтолцоо бүрд мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилт гарцаагүй байх аж.

Нийгмийн ашиг сонирхолд тулгуурлан эрх зүйн шинэ үзэгдлүүдийг зохицуулахын тулд түүнийг танин мэдэх буюу мөн чанарыг нь тодорхойлох хэрэгцээ шаардлага зүй ёсоор үүснэ. Энэ тохиолдолд эрх зүйн гүн ухаан (философи)-ны зүгээс тухайн харилцаанд тохирсон эрх зүйг боловсруулахын тулд түүхэн хөгжил, тулгуур зарчимд нийцүүлэн эрх зүйн хэм хэмжээг бий болгодог зүй тогтолтой.

“Эрх зүйн философи нь эрх зүйн утга, түүний мөн чанар, ойлголт, үндэслэл, ертөнцөд эзлэх байр суурь, түүний үнэлгээ, ач холбогдол, хүний амьдрал, нийгэм төрд гүйцэтгэх үүрэг зэрэг асуудлыг судалдаг”⁷⁵, “Эрх зүйн тухай философийн шинжлэх ухааны судлах зүйл нь эрх зүйн санаа болох эрх зүйн ойлголт, түүний хэрэгжилт”⁷⁶ гэж

⁷³ Баярсайхан, Д. Эх газрын эрх зүйн тогтолцооны эрүүгийн процессын мөн чанар, чиг хандлага // Эрүүгийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудлыг харьцуулан судлах нь сэдэвт илтгэлийн эмхэтгэл. -Уб.,2019. 10-11 дахь тал.

⁷⁴ Цогтбаатар, Б. Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. - Уб.,2021. 15 дахь тал., Эрхэсхулан, Ж. Шүүхийн мэтгэлцээн ба шүүмжлэлт рационализм.// Эрх зүй сэтгүүл. -Уб.,2011. №1. 120 дахь тал.

⁷⁵ Нерсесянц, В.С. Эрх зүйн гүн ухаан. –М.,1999. 7 дахь тал//орч. Батаа, Д. Бүрнээ, Т.

⁷⁶ Гегель, Г. Философия права. –М.,1990. С.59-60.

үзэж байсан бол Италийн эрх зүйн философич Н.Боббио “Шударга ёс бол эрх зүйн философийн үндсэн асуудал, түүний судлах зүйл” гэж явцуу утгаар авч үзжээ. Харин Югославын эрх зүйн онолын төлөөлөгч Р.Лукич: “Эрх зүйн философи нь салбар философи учир нийгэм, бүх байгаа зүйлийн бүхэлд бус, нийгмийн нэг хэсэг болох эрх зүйг л зөвхөн судална. Гэвч эрх зүйн философи нь гүн ухаан учраас түүнд ерөнхий философийн бүхий л шинжүүд зүй ёсоор байдаг. Энэ түүний судлагдахуун нь философийн судлагдахуунтай адил гэсэн үг юм”⁷⁷ гэжээ.

Энэ бүгдээс эрх зүйн философийн судлах зүйл нь эрх зүйтэй холбогдох бүхий л ойлголтууд, онолын үзэл баримтлал, эрх зүйн илрэн гарах гадаад хэлбэр, хэрэгжилт зэрэг хамаарч байна. Үүнээс, мөрдөгчийн мөрдөн тогтоох чиг үүрэг, түүний эрх зүйн зохицуулалт нь эрх зүйн философийн салбар хэсгийн нэгэн судлагдахуун болох нь тодорхой юм.

Эрүүгийн мөрдөн тогтоох ажиллагаа нь яллах, өмгөөлөх, шүүн шийдвэрлэх гол тулгуур чиг үүргүүдийн эхлэл үндсийг тавигч хэмээн нэрлэгдэж улам бүр шийдвэрлэх ач холбогдолтой болсоор байна. Ер нь эрүүгийн процессын чиг үүргүүд, түүний дотор “мөрдөх” нь нотлох баримт бүрийг бодит шинжээр нь илрүүлэхийг зорилгоо болгосоор ирсэн. Тиймдээ ч яллаж зэмлэхээс гадна өмгөөлөн хамгаалах процесс ажиллагаа мөрдөн тогтоох үед явагдсаар байдаг нь эргэлзээгүй үнэн⁷⁸ гэдэгтэй санал нийлэхгүй байхын аргагүй. Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг нь хэргийн бодит байдлыг тогтоох гэсэн мөрдөгчийн үндсэн үүргээс урган гарах бөгөөд хуульд заасан үүргийн хэрэгжилтийг хангахын тулд авч хэрэгжүүлж буй бүхий л дэс дараалал, зохион байгуулалттай үйл ажиллагааг “мөрдөн тогтоох” гэж хэлж болох юм.

Мөрдөн тогтоох үйл ажиллагааны зорилго нь ямагт үнэнийг тогтоох гэсэн мөрдөгчийн эрмэлзэлтэй уялдаж, хууль зүйн хүрээнд хэрэгждэгээрээ онцлогтой. Мөрдөгчийн үнэнийг олох гэсэн эрмэлзэл, хүчин чармайлт түүний үүрэг гүйцэтгэх орчинтой салшгүй холбоотой.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарыг танин мэдэх, зохицуулалтын хэм хэмжээг оновчтой боловсруулахад эрх зүйн герменевтик⁷⁹ онол- арга зүйг хэрэглэх нь оновчтой юм гэж үзсэн. Герменевтик философийг эрх зүйн шинжлэх ухааны хүрээнд хөгжүүлсэн гол төлөөлөгчид нь А.Кауфман, В.Хассемер нар бөгөөд энэхүү онол нь эрх зүйг агуулга талаас нь судалдаг ч зөвхөн байгаа зүйлийн хүрээнд бус, мөн байх ёстой зүйлийн хүрээнд судалдагараа онцлог юм⁸⁰. Герменевтик арга зүйгээр аливаа юмсыг ойлгоход гурван харилцаа үүсдэг бөгөөд үүнийг герменевтикийн гурвалжин⁸¹ гэж тодорхойлдог байна.

Эдгээр нь танин мэдэхүйн объект (гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөл байдал), тухайн объектыг бий болгогч субъект (гэмт хэрэг үйлдсэн хүн), танин мэдэхүйн процесс (мөрдөн тогтоох чиг үүрэг) хооронд харилцаа үүсэх ба танин мэдэхүй нь объектыг бий болгогч субъектийг зөв танин мэдсэнээр объектыг зөв тодорхойлно гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдлыг танин мэдсэнээр гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг тодорхойлж чадна.

“Байгаа зүйлд үндэслэн байх ёстой зүйл бий болдог”⁸² зүй тогтолтой. Байгаа зүйл болох “гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөл байдал”-д тулгуурлан “байх ёстой зүйл” (гэмт хэрэг үйлдсэн хүн)-ийг илрүүлнэ. Тодруулбал, нэгэнт гэмт хэрэг үйлдэгдэх нийгмийн үзэгдэл байгаа бол түүнийг илрүүлэх, бодит байдлыг тогтоох эрмэлзэл бүхий

⁷⁷ Лукич, Р. Методология права. –М.,1981.С.69.

⁷⁸ Бямбаа, Ж., Эрхэсхулан, Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. -Уб.,2018. 206-207 дахь тал.

⁷⁹ Герменевтик (*hermeneia*) гэдэг нь тайлбарлах, тайлбар гэсэн утгатай грек гаралтай үг аж. Анхлан Аристотелийн үеэс хэрэглэгдэж эхэлсэн бөгөөд тухайн үедээ Зевс бурхны үгийг хүмүүст тайлбарлан өгдөг Гермению бурхны нэрнээс үүсэлтэй байжээ. Харитонов, Л. А. Герменевтический подход к толкованию правовых норм//КриминалистЪ. 2011. №1. С.113-117.

⁸⁰ Сэлэнгэ, Х. Эрх зүйн философи: онол, арга зүйн асуудал. -Уб.,2018. 41 дэх тал.

⁸¹ Новая философская энциклопедия.(Философийн шинэ лавлах). <https://ru.wikipedia.org> Татаж үзсэн: 10.01.2023.

⁸² Сэлэнгэ, Х. Эрх зүйн философи: онол, арга зүйн асуудал. -Уб.,2018. 43 дахь тал.

зохион байгуулалттай үйл ажиллагаа буюу мөрдөх тогтоох ажиллагаа зайлшгүй. Герменевтикийн онолоор аливаа “байгаа зүйл”-ээс “байх ёстой” хэм хэмжээ урган гарах зүй тогтолтой тул, “байгаа зүйл”-ийг танин мэдэх хэрэгцээ үүснэ. Иймээс “гэмт хэрэг” гэсэн ойлголт байгаа тохиолдолд түүнийг илрүүлэн, шалгаж, зөрчигдсөн эрхийг сэргээхэд чиглэсэн “мөрдөн тогтоох” чиг үүрэг зайлшгүй байх ёстой юм.

Зураг №3. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилт.

Гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг зөв тодорхойлохын тулд түүний үүсгэсэн шалтгаан буюу нөхцөл байдал (ул мөр, эд мөрийн баримт г.м)-г танин мэдэх, мөрдөн тогтоох нь зайлшгүй болохыг харж болно.

Герменевтикийн онолын үүднээс мөрдөн тогтоох чиг үүрэг байх ёстой болохыг харуулж чадсан ч энэ нь хангалтгүй юм. Эрх зүйн философи нь философийн категориудын тусламжтайгаар эрх зүйн бодит агуулга, мөн чанар, түүний хууль зүйн илрэх хэлбэр, үндсийг танин мэдэхүйн сэтгэлгээний түвшинд судалж, гносеологи, онтологи, аксеологийн асуудлыг хөндөж, хууль зүйн шинжлэх ухааны тулгуур асуудлыг шийдвэрлэх явдал юм⁸³ гэдэгтэй санал нийлж байна.

Ийм учраас бид мөрдөгчийн үндсэн чиг үүрэг болох мөрдөн тогтоох чиг үүргийг оршихуй (онтологи), үнэт зүйл (аксеологи), танин мэдэхүй (гносеологи) гэсэн эрх зүйн философийн үндсэн асуудлын хүрээнд авч үзэх нь зайлшгүй. Ингэснээр мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарыг бүрэн бодитой тодорхойлох боломжтой.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн онтологи. Онтологи гэдэг нь хууль зүйн бус, философийн ойлголт бөгөөд хүн байгаль, нийгмийн үзэгдлүүдийн үүсэл, мөхлийг ажиглах явцад орших, эс оршихуйн асуудал, бодит ахуйн тухай асуудал байнга үүсэж байсны үр дүнд философийн ахуйн тухай сургаал бий болжээ.

Аливаа хүн хүрээлэн буй орчныг баримжаалахдаа тухайн орчны бодит байдлыг мэдэрдэг. Энэ мэдрэмж нь тухайн орчныг онолын үүднээс тодорхойлох болон практик туршлагаар дамжин мэдрэгдэх бөгөөд энэ нь юу хийх хэрэгтэй, тухайн объекттой юу болоод байгааг ойлгох, ухамсарлахад тусалдаг. Эрх зүйн бодит байдал нь өргөн утгаар эрх зүйн үзэл баримтлал, эрх зүйн харилцаа, институтууд, эрх зүйн хэм хэмжээ гэх мэт эрх зүйн үзэгдлүүдийн нийлбэр цогц юм⁸⁴. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн тогтоох чиг үүрэг хэрэгжүүлэх явцад түүнд үүсэж буй аливаа хүндрэл, бэрхшээл, мөрдөх ажиллагааг шуурхай явуулах эрмэлзэл бүхий шийдэл нь тодорхой зохицуулалтыг шаардаж, энэхүү хэрэгцээ шаардлага нь шинээр хэм хэмжээний акт бий болох үндэс болно. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилтэд зохицуулалт шаардлагатай болох нь түүний бодит оршихуй байгааг илэрхийлнэ. Жишээлбэл, хүний өмчтэй байх эрхэд дураараа халдахыг хориглодог бөгөөд зөвхөн мөрдөх ажиллагааны хүрээнд зохих журмын дагуу үзлэг, нэгжлэг хийх, хураан авах ажиллагааг хэрэгжүүлэх боломжтой.

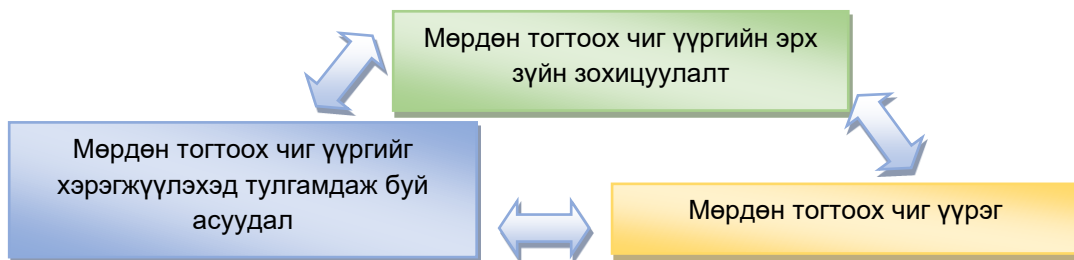
Эрх зүйн онтологийн үүднээс мөрдөх үйл ажиллагааны хэм хэмжээ тодорхой түвшинд оршин байсаар ирсэн бөгөөд түүний мөн чанар нь салбарын хууль

⁸³ Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Эрх зүйн философи. –Уб., 2013. 44 дэх тал., Сэлэнгэ, Х. Эрх зүйн философи. –Уб., 2013. 55-71 дэх тал.

⁸⁴ Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Эрх зүйн философи. –Уб., 2013. 53 дахь тал.

тогтоомжуудад тусгалаа олсон. Эрх зүйн ахуйн илрэх хэлбэр нь эрх зүйн танин мэдэхүйн үр дүн юм. Ийнхүү эрх зүй нь субъектийн эрх зүйн танин мэдэхүйн хүрээнд бүрэлдэн тогтож, нийгмийн амьдралд хэрэгжиж байдаг.

Зураг №4. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн онтологи.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд тулгамдаж буй асуудал нь эрх зүйн зохицуулалттайгаа салшгүй холбоотой бөгөөд тулгамдаж буй асуудал нь эрх зүйн зохицуулалтын хэм хэмжээг боловсронгуй болгох шаардлагыг бий болгоно. Тухайлбал, ковид 19 цар тахлын хязгаарлалтын үед МША хэрэгжүүлэх хүндрэл бэрхшээл үүсэж байсан тул цахимаар МША явуулах хэрэгцээ шаардлага үүсэж байсан.

Хэргийн бодит байдлыг тогтооход шаардлагатай мөрдөн тогтоох чиг үүргийн эрх зүйн зохицуулалт бодитой оршин байна уу, хэрэв байвал ямар хэлбэрээр оршиж байна вэ гэсэн асуудал эрх зүйн ахуйн тухай сургаалын хүрээнд тайлбарлагдана. Энэ нь зөвхөн эрүүгийн процессын хэм хэмжээ байгаа эсэх тухай яригдаагүй нь ойлгомжтой.

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, түүнийг илрүүлэх, шалгаж, гэм буруутай этгээдэд тохирсон хариуцлага хүлээлгэх үйл явц нийгэм үүссэн цагаас эхлэн байсан тул хэрэг шалгаж, шийдвэрлэхүйц чадамжийн асуудал ямагт оршино. Тэгэхээр, эрх зүйн онтологи сургаал дээр тулгуурлан нэг талаас хэргийн бодит байдлыг тогтоохыг зорьсон мөрдөгчийн хүсэл, эрмэлзэл, нөгөө талаас тухайн хэрэгт МША явуулах, шийдвэрлэх боломж, нөхцөл хоорондын хамаарал нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл хэрэгт байсаар ирсэн, цаашид ч байх нь ойлгомжтой тул энэ нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн оршихуй мөн.

Үүнтэй холбогдуулж мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилтэд үүсэж буй бодит бэрхшээлүүдийн талаар авч үзэв. Мөрдөгч хуульд заасан хэргийн бодит байдлыг тогтоох үүргээ хэрэгжүүлэх явцдаа гэрч, сэжигтэн, яллагдагч, хохирогчийг дуудан ирүүлж мэдүүлэг авах шаардлага үүсдэг. Гэтэл мөрдөгчийн дуудсанаар хүрэлцэн ирээгүй нь процессын оролцогчид ямар нэгэн хууль зүйн үр дагавар үүсгэдэггүй хуулийн зохицуулалт нь мөрдөгчийн хуульд заасан чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд хүндрэл дагуулсаар байна. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийг хэрэгжүүлэгчийн байр сууринаас авч үзэхэд, “нэг этгээдийн эрх нь өөр нэг этгээдийн хувьд үүргийг бий болгоно”⁸⁵ императив шинжгүй байгаа нь зөрчилдөөнтэй байна. Энэ нь хууль тогтоомжийн зүйл заалт ба мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилтийн зөрчилтэй байдлын илэрхийлэл бөгөөд хууль зүйн хүрээнд зайлшгүй зохицуулалт шаардах нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн оршин буйг илтгэнэ.

Мөрдөгчийн мөрдөн тогтоох чиг үүргийн оршихуйг Гегелийн диалектик тусламжтайгаар мөн тодорхойлох боломжтой. Энэ талаар доктор Т.Очирбат: Гегелийн диалектикийн гол санаа нь “Аливаа ойлголт нь эсрэг ойлголтыг өөртөө авч явна. Энэ хоёрын зөрчил нь анхдагч ойлголтоос цоо шинэ, баялаг ойлголт үүссэнээр шийдвэрлэгдэнэ”⁸⁶ гэсэн логикоор тайлбарлагдана гэжээ. Энэ нь нэг оршин буйгаас

⁸⁵ Ханс Кельзен. Хэм хэмжээний ерөнхий онол. Орч. Хатанбаатар, М., ред. Амарсанаа, Ж. -УБ., 2013. 138 дахь тал.

⁸⁶ Очирбат, Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион байгуулалтын асуудал. Нэг сэдэвт бүтээл. - УБ., 2019. 103 дахь тал., Философи. -ДК/Монсудар хэвлэлийн газар, 2012.182 дахь тал.

нөгөө нэг нь үүсдэг бөгөөд тасралтгүй шинжтэй байх агуулгаар илэрхийлэгдэж байгаа нь бидний дээрх дүгнэлтийг баталж байна.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн аксеологи. Эрх зүйн үнэт зүйл, тэдгээрийн агуулга, философийн үндсийг илрүүлэн, улмаар орчин үеийн эрх зүйн үнэт зүйлийн онол-арга зүйн чиг хандлагыг танин мэдэхэд аксеологийн зорилго оршино⁸⁷. Мөрдөгч хуульд заасан хэргийн бодит байдлыг тогтоох үүрэгтэй тул мөрдөн тогтоох чиг үүрэг нь зөвхөн” бодит үнэнийг тогтоох” гэсэн үнэт зүйлийг агуулсан байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, хэргийн бодит байдлыг тогтоох гэсэн боломжит нөхцөл, хүсэл эрмэлзэл, зорилго нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн үнэт зүйл нь болох учиртай.

Эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн явцад эртнээс өнөөг хүртэл эрх зүйн санаа, эрх зүйн хэм хэмжээ, бодгалийн эрх зүйн ухамсрын аль ч түвшинд эрх зүйн үнэт зүйл нь дараах үндсэн зарчмууд болохыг хүлээн зөвшөөрсөн байна. Үүнд: эрх чөлөө, тэгш байдал, шударга ёс болно⁸⁸. Эдгээр зарчмууд нь ямагт нэг нэгэнтэйгээ уялдаа, холбоотой оршино. Энэ утгаараа эрх чөлөө, тэгш байдал, шударга ёс нь аливаа эрх зүйн үзэдлийн үнэт зүйлийг тодорхойлох аж. Өөрөөр хэлбэл, эрх чөлөөгүй тэгш байдал гэж үгүй, тэгш байдалгүй шударга ёс оршин тогтнох боломжгүй юм.

Эрх чөлөөний талаар Жон Локк, И. Кант, Р.Г. Лотце, Г.В.Гегель, Ш.Монтескье, И.Берлин, Жан-Поль Сартр зэрэг сэтгэгчийн дэвшүүлсэн үзэл санаа эрх зүйн философид чухал үүрэг гүйцэтгэжээ. Эдгээр сэтгэгчийн үзэл санаанаас нэгтгэн дүгнэж үзвэл “эрх чөлөө гэдэг нь бусдын оролцоогүйгээр үйлдэл хийх боломж” юм. Гэхдээ эрх чөлөө нь дур зорго бус, эрх зүйт эрх чөлөө байж гэмээ нь жинхэнэ эрх чөлөө болно гэдгийг дээрх сэтгэгчид онцолжээ⁸⁹. Тэгэхээр, эрх чөлөө бол бие даан шийдвэр гаргах боломж, нөгөө талаар гаргасан шийдвэрийнхээ хариуцлагыг хүлээн үүргийг мөн давхар агуулах онцлогтой аж.

Энэ шинжээрээ эрх чөлөөний тухай үнэт зүйл нь мөрдөн тогтоох чиг үүрэгт зайлшгүй тусгалаа олсон байх учиртай. Гэтэл одоогийн хуулиар мөрдөгч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад цугларсан нотлох баримтын үндсэн дээр дотоод итгэл үнэмшилдээ тулгуурлан хэргийг шийдвэрлэх ямар ч боломжгүй буюу эрх чөлөөгүй байгаа нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн үнэт зүйлийн үндсэн шинж болох эрх чөлөөний зарчим алдагдсан болохыг харуулж байна. Жишээлбэл, мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилтийн үр дүнд хэн нэгэн сэжиглэгдсэн хүнийг буруугүй гэж үзэн хэрэг бүртгэлтийн хэргийг хаах санал үйлдэж, хэргийг прокурорын хяналтад шилжүүлэхэд, прокурор хэргийг хаах үндэслэл тогтоогдоогүй гэж нэмэлт хэрэг бүртгэлтэд буцаасан тохиолдолд мөрдөгч нь прокурорын уг шийдвэрт дээд шатны прокурорт санал гаргахгүй эрхгүй, хэргийг хүлээн авч шалгахаас өөр сонголтгүй байдаг нь эрх чөлөөний зарчим алдагдсаныг харуулж буй юм.

Мөрдөгчийн хуулиар хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэхэд хараат бусаар шийдвэр гарган, үүсэх хариуцлагыг хүлээх боломж нөхцөл нь эрх чөлөөг илтгэнэ. Дээрхээс үндэслэн, эрх чөлөө нь эрх зүйн хэм хэмжээний агуулгыг тодорхойлж байдаг. Джон Локк: “Эрх чөлөө хаана байна, тэнд хууль байна. Хууль хаана байна, тэнд эрх чөлөө байна. Хууль үгүй бол эрх чөлөө үгүй. Хуулийн зорилго нь эрх чөлөөг үгүйсгэх буюу хязгаарлахад бус, харин эрх чөлөөг хадгалах, өргөтгөхөд оршино”⁹⁰ гэжээ. Эрх чөлөөний талаарх ойлголтыг мөрдөгчийн чиг үүргийн зорилготой уялдуулж зөв оновчтой зохицуулалтыг хийх нь чухал. Хэн нэгний заавар, тушаалаар аливааг хийх нь гэмт хэрэг илрүүлэх үйл явцыг саармагжуулах талтай. Мэдээж энэ нь мөрдөгчийн хүсэл сонирхол, итгэл үнэмшилтэй холбогдож тайлбарлагдана. Иймд Монгол Улсын

⁸⁷ Сэлэнгэ, Х. Эрх зүйн философи: Онол- арг зүйн асуудал. -Уб.,2018. 42 дахь тал.

⁸⁸ Нерсисянц, В.С. Эрх зүйн гүн ухаан. Орч. Д.Батаа. -Уб.,1996. 45-50 дахь тал; Лүндээжанцан, Д. Эрх зүйн философи. -Уб.,2014. 35 дахь тал.; Сэлэнгэ, Х., Агар-Эрдэнэ, Г. Эрх зүйн философи. -Уб.,2013. 55-71 дэх тал; Гомбосүрэн, Ц. Философи. -Уб.,2014. 448-451 дэх тал; Барсайхан, Д. Эрх зүйн онол. -Уб.,2016. 24-38 дахь тал.

⁸⁹ Очирбат, Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион байгуулалтын асуудал. Гарын авлага. -Уб.,2019. 107 дахь тал.

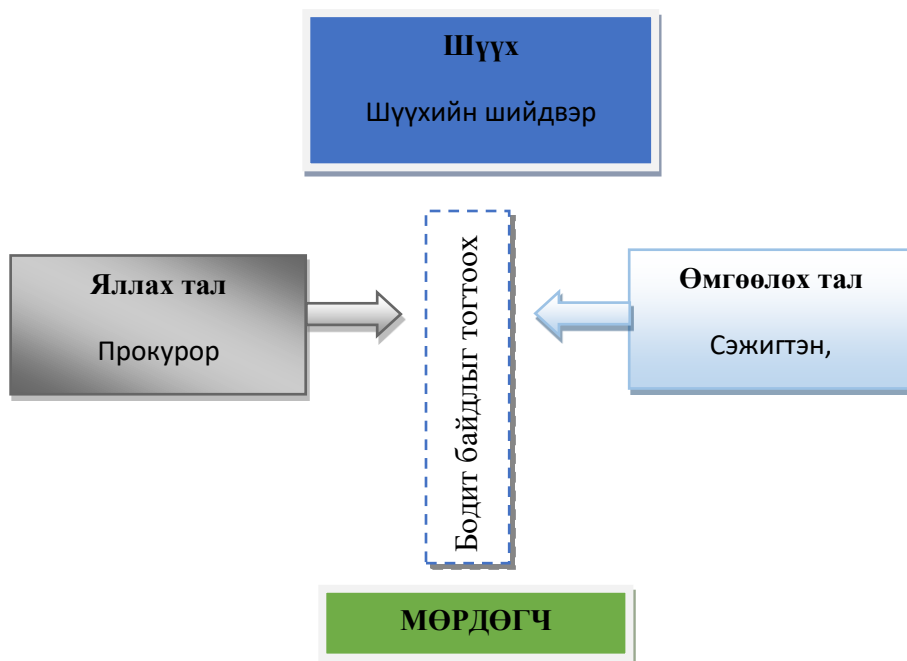
⁹⁰ Локк. Дж. Сочинения в трех томах. -М.,1988. С.293.

ЭХХШТХ нь мөрдөгчийн хувьд “эрх чөлөө”-г агуулаагүй хууль төдийгүй, “хуулийн зорилго нь эрх чөлөөг үгүйсгэх буюу хязгаарлахад бус, харин эрх чөлөөг хадгалах, өргөтгөхөд оршино” гэсэн Джон Локкийн үзэл баримтлалтай зөрчилдөж байна.

Эрх чөлөөний хүрээ, хязгаар нь эрх зүйн хэм хэмжээгээр буюу хуульд бэхжихдээ хүний эрх, эрх чөлөөг хооронд нь зөрчилдүүлэлгүй адил тэгш байдлаар илрэх ёстой тул эндээс хүний эрх, эрх чөлөөний тэгш байдлын ойлголт бий болж байна. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн эрх зүйн зохицуулалтын тэгш байдал нь хэргийн бодит байдлыг тогтоох үүргээ хэрэгжүүлэхэд ижил боломж, нөхцөлтэй байхаас эхэлнэ. Өөрөөр хэлбэл, хэрэг шалгаж буй мөрдөгч бүхэн нэг ижил боломж, нөхцөлтэй байх ёстой гэсэн үг. Гэтэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа салбарын хуулиар ЦЕГ, ТЕГ, АТГ-ын мөрдөгчид харилцан адилгүй орчин, нөхцөлд үүрэг гүйцэтгэдэг.

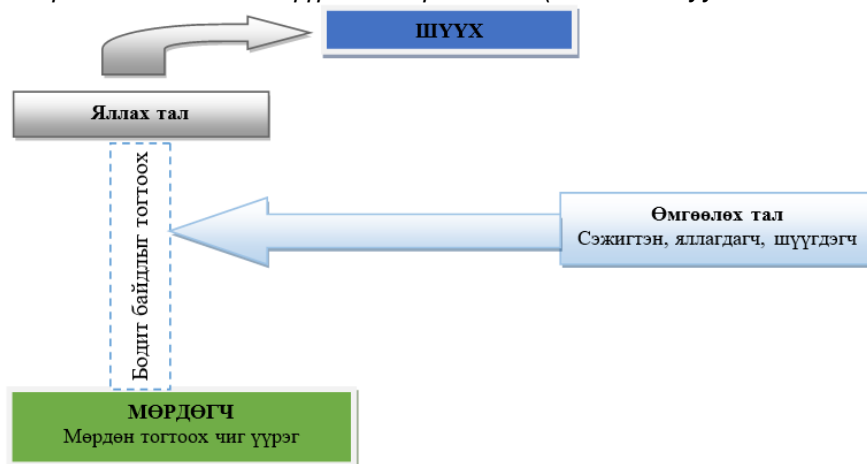
Тэгш байдлыг хангах асуудал эрүүгийн процессын оролцогчид хүртэл хамаарах ёстой. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн үндсэн шинж нь яллах болон цагаатгах талын бүхий л нотлох баримтыг эн тэнцүү цуглуулж бэхжүүлэхэд оршино. Гэвч одоогийн эрх зүйн тогтолцооны хүрээнд мөрдөгч бие даасан чиг үүрэгтэй субъект боловч прокурорын бүрэн хяналтын дор бүхий л үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлж байгаа нь үндсэндээ яллах чиг үүргийг хэрэгжүүлж буй байдалтай болсон. Өөрөөр хэлбэл, прокурор яллах чиг үүргээ хэрэгжүүлэх зорилгоор мөрдөгчийг удирдаж, өмгөөлөх талын хүсэл сонирхлыг хязгаарлах хэв шинж бүрджээ.

Зураг №4. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийг тэгш байдлыг харуулав.

Дээрх зургаас яллах болоод өмгөөлөх талууд ЭХХША-д нэг түвшинд, ижил оролцоотой байх бөгөөд мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хүрээнд тэгш байдлыг хангаж байна.

Зураг №5. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилт (одоогийн хууль тогтоомжоор)

Харин уг зураглалд мөрдөн тогтоох чиг үүрэг прокурорын удирдлагад хэрэгжиж, яллах болоод өмгөөлөх талууд ижил бус түвшинд харилцан адилгүй байдлыг илтгэнэ. Энэ утгаараа мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилт тэгш байдлын зарчимд нийцэхгүй байгаа нь тодорхой байна. Энэ нь “мөрдөн тогтоох ба яллах чиг үүргийг ялган зааглах зарчим”⁹¹-тай зөрчилдөж байна.

Тэгш бус тогтолцооны үр дүн үргэлж шударга бус шинжийг өөртөө агуулж байдаг. Хэдийгээр шүүх хэргийг бүрэн, дүүрэн шийдвэрлэж болох ч бодит байдлыг тогтоох үйл явц нь тэгш бус байгаа тохиолдолд шүүхийн шийдвэр сонгодог утгаараа шударга ёсонд нийцэх боломжгүй. Энэ нь “зорилго-арга хэрэгслээ зөвтгөнө”⁹² гэсэн социалист бүтээн байгууллын үеийн үзэл баримтлал одоо ч эрүүгийн процесст агуулагдсаар байгааг илтгэнэ. Шударга байх, шударга ёс гэсэн ойлголтууд нь латины Jus, Justitia буюу тэнцвэртэй, зохистой, үнэн зөв, тогтвортой гэсэн утгыг илэрхийлэн хэрэглэгдэж иржээ. Эрх чөлөөний тэгш байдлын зарчим нь шударга ёсны санааг бий болгодог⁹³.

Нэрт философич В.С. Нерсисянц: “Эрх зүйд нийцэж, эрх зүйг тодорхойлж, эрх зүйг дагадаг зүйл л шударга байна. Үйл ажиллагааг шударгаар явуулна гэдэг бол түүнийг эрх зүйн дагуу, эрх зүйн түгээмэл, тэгш шаардлагуудад нийцүүлнэ гэсэн үг юм”⁹⁴ гэжээ. Мөрдөгчийн хэрэгжүүлж буй бүхий л үйл ажиллагаа хуульд нийцсэн байх ёстой. Тухайлбал, Монгол Улсын ЭХХШТХ-д заасан үндэслэл, журмыг зөрчиж авсан баримтат мэдээллийг нотлох баримтаар тооцохгүй⁹⁵ гэсэн хэм хэмжээ нь шударга ёсонд нийцэж байгааг харуулна.

Зарим тохиолдолд хуульд заасан боловч амьдралд хэрэгжүүлэх боломжгүй нөхцөл байдал үүсдэг. Тухайлбал, сэжигтнийг шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчлах эрх мөрдөгчид бий, гэтэл тэрээр энэхүү эрхээ хэрэгжүүлж баасан гаригийн 18 цагт сэжигтнийг баривчилсан тохиолдолд, шүүх долоо хоногийн амралтын өдрүүдээр ажилладаггүйтэй холбоотойгоор 24 цагийн дотор шүүх баривчилсан асуудлыг шийдвэрлэх агуулга бүхий хуулийн заалт хэрэгжихгүй гажуудал 2017 оны 07 сарын 01-ний өдрөөс одоог хүртэл оршсоор байна. Энэ тохиолдолд мөрдөгчийн сэжигтнийг баривчлах ажиллагаа шударга ёсны заримтай зөрчилдөнө. Хуулийн холбогдох заалт

⁹¹ Kamisar., La Fave, I king. Modern criminal procedure. -W., 2005. P.118.

⁹² Италийн зохиолч, улс төрч Н.Макиавелли “Төрийн эрх” (1532) бүтээлдээ анх “fine giustifica i mezzi”- Зорилго арга хэрэгслээ зөвтгөнө гэсэн ойлголтыг бий болгосон. Энэхүү үзэл баримтлал нь: нийгмийн сайн сайхны төлөө, аливаа эрхийг зөрчих, хүчирхийлэл үйлдэхийг зөвтгөж болно гэсэн агуулгаар илэрхийлэгдэнэ.

⁹³ Очирбат, Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион байгуулалтын асуудал. Гарын авлага. -Уб., 2019. 113 дахь тал.

⁹⁴ Нерсисянц, В.С. Эрх зүйн гүн ухаан. Орч. Д.Батаа. -Уб., 1996. 27 дахь тал.

⁹⁵ Монгол Улсын ЭХХШТХ-ийн 16.1 дүгээр зүйлийн 7 дахь хэсэг.

байгаа ч тэр болгон хэрэгжих боломжгүй байдаг. Энэ нь мөрдөгчөөс шалтгаалахгүй ч түүний сэжигтнийг баривчилсан үйл ажиллагааг шударга явагдсан гэж үзэх боломжгүй. Үүнээс, шударга ёсны зарчимд нийцээгүй тогтолцоо буйг мөрдөгч мэдсээр байж сэжигтнийг анхнаасаа баривчлах ёсгүй байсан гэсэн логик урган гарна. Баривчилсны дараа бус түүний өмнө сэжигтнийг баривчлахгүйгээр асуудалд хандах нь шударга ёсны зарчимд нийцнэ. Сэжигтнийг баривчлах ажиллагаа хууль ёсны боловч түүнийг баривчлах байрнаас гаргах процесс нь өөрөө хууль бус байгаа нь агуулгын хувьд шударга ёсонд нийцэхгүй. Сэжигтнийг баривчлахгүй байх шийдвэрийг гаргах нь мөрдөгчөөс хууль зүйн өндөр мэдлэг чадвар болоод ёс зүйг шаардана. Үүнээс шударга ёс нь ёс зүйтэй нягт холбоотойг харж болно. Энэ талаар О.Хёффе: “Шударга ёс нь мөн чанараараа ёс зүйн үүрэг”⁹⁶ гэсэн нь тохиолдлын хэрэг биш юм. Иймд мөрдөгч аливаад позитивист хандлагаар бус, харин эрх зүйн үнэт зүйлийн үнэлэмжээр чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд эрмэлзэх ёстой.

Дүгнэн үзэхэд, “эрх чөлөө, тэгш байдал, шударга ёс нь эрх зүйн агуулгыг тодорхойлж, эрх зүйн үнэт зүйлийн илрэл болж байдаг тул эрх зүйн тогтолцооны үндэс юм”⁹⁷ гэсэнтэй бид санал нийлж байна. Мөрдөгчийн мөрдөн тогтоох чиг үүргийн зохицуулалтын хэм хэмжээнд эрх чөлөө, тэгш байдал, шударга ёсны зармыг баримтлах нь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах үндсэн суурь нөхцөл мөн.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн танин мэдэхүй. Эрх зүйн танин мэдэхүйн зорилго нь эрх зүйн мөн чанар, бодит нөхцөлийг судалж, эрх зүйн тухай үнэн мэдлэгт хүрэх явдал юм. Эрх зүйн танин мэдэхүй нь эрх зүйн онтологи, аксеологитой шууд холбоотой. Эрх зүйн гносеологийн талаар эх сурвалжуудыг⁹⁸ судлах явцад позитив болон позитив бус гэсэн хоёр хандлага зонхилдог болох нь тодорхойлогддог.

Позитив хандлагын онцлог нь эрх зүйн эх сурвалжийг хүний эрх, эрх чөлөөний үнэт зүйл, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчим, стандартаас бус, зөвхөн эрх мэдлээс эрж хайдагт оршино. “Энэ үндсэнд бүх хууль, захиргааны акт, шүүхийн шийдвэр буюу төрийн засаглалын зэрэг бүхий л актуудыг эрх зүйн хэмжээ гэж ойлгодог”⁹⁹.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн зохицуулалтын хэм хэмжээг позитив хандлагаар авч үзвэл, ТАТХ, ЭХХШТХ, ЦАТХ, УЕП-ын МША-тай холбоотой тушаал, ЦЕГ-ын алба хаагчийн эрх зүйн байдалтай холбоотой бүхий л хэм хэмжээний акт нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн зохицуулалтыг бүрдүүлж байна гэж ойлгож болно. Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хууль тогтоомж, актууд нь эрх зүйн аксеологи талаас нь урьд нь авч үзсэн билээ.

Позитив бус хандлага эрх зүй, хууль хоёр агуулгаараа ялгаатай бөгөөд эрх зүй нь тэргүүлэх шинжтэй, хуульд хэлбэршинэ. Гэхдээ агуулгаараа зөв байх ёстой гэж үзнэ. Хууль агуулгаасаа хамаарч эрх зүйн дагуу бус, дур зоргын байж болно гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг. Тийм хууль хэзээ ч эрх зүйн гэсэн нэр алдрыг хүлээхгүй гэдэг. Энэ чиг хандлагын онцлог нь танин мэдэхүйн хүрээнд эрх зүйн үнэнд хүрэхийг эрмэлздэг тул эрх зүйг ямар байх ёстой вэ? гэсэн байх ёстой зүйлийн хүрээнд, эрх зүйн мөн чанар, агуулгыг судалдагт оршино. Мөрдөгчийн мөрдөн тогтоох чиг үүргийн эрх зүйн зохицуулалт ямар байх ёстой вэ гэдгийг позитив бус хандлагын үүднээс авч үзэхэд, гадаад улсын туршлага, мөрдөгчийн үйл ажиллагааны онцлог, ажлын ачаалал, бусад тулгамдаж буй асуудалд суурилсан хүний эрх, эрх чөлөөг хангахад чиглэгдэнэ. Өөрөөр хэлбэл, хуульд заасан хэм хэмжээ нь хүний эрхийг зөрчихөөр тохиолдолд, мөрдөгч бие даан хүний эрхэд суурилсан мөрдөх ажиллагаа явуулах байдлаар

⁹⁶ Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Эрх зүйн философи. –Уб., 2013. 63 дахь тал.

⁹⁷ Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Дурдсан бүтээлд. 64 дэх тал.

⁹⁸ Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Дурдсан бүтээлд. 66 дахь тал., Нерсесянц, В.С. Эрх зүйн гүн ухаан. Орч. Д.Батаа. –Уб., 1999. 66 дахь тал., Лүндээжанцан, Д. Эрх зүйн философи. –Уб., 1998. 45 дахь тал., Лүндэндорж, Н. Эрх зүй судлал: философи, онол. –Уб., 17 дахь тал., Нарангэрэл, С. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. –Уб., 2001. 49 дэх тал.

⁹⁹ Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Эрх зүйн философи. –Уб., 2013. 67 дахь тал., Лүндэндорж, Н. Эрх зүй судлал: философи, онол. –Уб., 17 дахь тал.

илэрхийлэгдэнэ. Эдгээрийг судалсны үндсэн дээр мөрдөн тогтоох чиг үүргийн эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох хэрэгцээг бий болгоно.

Дүгнэлт

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарыг нээн харуулахын тулд үндэсний эрх зүйн тогтолцооны онцлогийг харгалзан, эрх зүйн философийн категориудад тулгуурлаж, герменевтикийн онол арга зүйгээр тайлбарлахыг зорив. Энэ хүрээнд Монгол Улс дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн эрүүгийн процессын холимог загварын тогтолцоотой бөгөөд мөрдөн тогтоох чиг үүрэг голлох байр суурийг эзэлдэг болох нь тодорхой болов.

Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг нь хэргийн бодит байдлыг тогтоох гэх эрүүгийн процесс хуулийн зорилтос урган гарах бөгөөд мөрдөгчийн үнэнийг тогтоох гэсэн эрмэлзлээр илэрхийлэгдэж, хууль зүйн хүрээнд хэрэгждэг зүй тогтолтой. Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг нь шүүхийн өмнөх шатанд гагцхүү мөрдөгч хэрэгжүүлдэг бөгөөд энэхүү чиг үүргийн хэрэгжилт нь мөрдөгчийн эрх зүйн байдалтай шууд хамааралтай юм.

Эрх зүйн философийн категорируудын тусламжтайгаар авч үзсэн нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарын талаар бүрэн, бодитой дүгнэх, танин мэдэх боломжийг олгосон. Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг гэмт хэрэг үйлдэгдсэн тохиолдолд гарцаагүй хийгдэх ажиллагаа бөгөөд зохих журмыг баримтлан, хараат бусаар, бие даан хэрэгжүүлэхийг шаарддаг зүй тогтолтой байх аж. Энэхүү зүй тогтол хангагдаагүй тохиолдолд мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанар алдагдаж, улмаар нийгэмд шударга ёс тогтох боломжгүй болно.

Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг нь шүүх эрх мэдлийн хүрээнд бие даасан онцлог шинж боловч яллах чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч прокурорын бүрэн хяналт дор оршсоор байгаа нь нэгэнт тогтсон эрх зүйн философийн категориудтай зөрчилдөж байна. Эрх зүйн философийн категориуд нь ямагт хүний эрх эрх чөлөөг хангахад чиглэсэн, олон жилийн эрх зүйн ахуйн зөв шийдэл байдаг тул эдгээртэй зөрчилдсөн аливаа эрх зүйн үзэгдэл нь хүний эрхийн зөрчлийг ямагт бий болгоно гэж үзэж байна. Иймд мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарыг танин мэдэх замаар эрх зүйн зохицуулалтыг оновчтой боловсруулах нь хүний эрх, эрх чөлөөг хангах урьдач нөхцөл мөн.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992
2. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. 2017
3. Агар-Эрдэнэ, Г., Банзрагч, Л. Эрх зүйн философи. –Уб., 2013
4. Барсайхан, Д. Эрх зүйн онол. -Уб., 2016
5. Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. -Уб., 2020
6. Баярсайхан, Д. Эх газрын эрх зүйн тогтолцооны эрүүгийн процессын мөн чанар, чиг хандлага // Эрүүгийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудлыг харьцуулан судлах нь сэдэвт илтгэлийн эмхтгэл. -Уб., 2019
7. Бекария, Ч. Гэмт хэрэг ба ялын тухай. Орч. Эрдэнэбат, Г. -Уб., 2021
8. Бямбаа, Ж., Эрхэсхулан, Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. -Уб., 2018
9. Гомбосүрэн, Ц. Философи. -Уб., 2014
10. Головкин, Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. -СПб., 2008
11. Гегель, Г. Философия права. –М., 1990
12. Лукич, Р. Методология права. –М., 1981
13. Лүндээжанцан, Д. Эрх зүйн философи. -Уб., 2014
14. Локк, Дж. Сочинения в трех томах. -М., 1988
15. Лүндэндорж, Н. Эрх зүй судлал: философи, онол. -Уб., 2017
16. Нерсисянц, В.С. Эрх зүйн гүн ухаан. –М., 1999. //орч. Батаа, Д. Бүрнээ, Т.
17. Нарангэрэл, С. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. -Уб., 2001.

18. Очирбат, Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион байгуулалтын асуудал. Нэг сэдэвт бүтээл. -Уб.,2019
19. Сэлэнгэ, Х. Эрх зүйн философи: онол, арга зүйн асуудал. -Уб.,2018.
20. Ханс Кельзен. Хэм хэмжээний ерөнхий онол. Орч. Хатанбаатар,М., ред. Амарсанаа, Ж. -Уб.,2013
21. Цогтбаатар, Б. Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл.- Уб.,2021
22. Эрхэсхулан, Ж. Шүүхийн мэтгэлцээн ба шүүмжлэлт рационализм// Эрх зүй сэтгүүл. -Уб.,2011. №1
23. “Эрх зүй” сэтгүүл. -Уб.,2014. №3.(39)
24. Rene David. Les grands sistemiemes de droit contemporains. Основные правовые системы современности. Перевод с французского языка д.ю.н. Туманов, В.А. - М.,1988
25. Yale Kamisar., Wayne R.Lafave, Nancy J.King. Modern criminal procedure. -W.,2005.
26. Criminal procedure. A worldwide study. Carolina. 2007.
27. Новая философская энциклопедия.(Философийн шинэ лавлах). <https://ru.wikipedia.org> Татаж үзсэн: 10.01.2023
28. Харитонов, Л. А. Герменевтический подход к толкованию правовых норм//КриминалистЪ. 2011. №1